

11. Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка: дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.01 / Ольга Алексеевна Крылова. – М. : РУДН, 1993. – 338 с.
12. Манаенко Г. Н. Предикация, предикативность и пропозиция в аспекте «информационного» осложнения предложения / Г. Н. Манаенко // Филологические науки. – 2004. – № 2. – С. 59–68.
13. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах / Никитин М. В. // Вопр. когнитивной лингвистики : науч.-теорет. журн. – 2004. – № 1. – С. 53–64.
14. Смаль-Стоцький С. Граматика руської мови / Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. – 3-є переробл. вид. – Відень, 1914. – 202 с.
15. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика / Фрумкина Р. М. – М. : Изд-во МГУ, 2006. – 315 с.

Аннотация

Пономаренко К. В. Деесуществительное как средство информационной компрессии в предложении и тексте.

Статья является обобщением результатов наших предыдущих разработок в связи с уточнением термина «деесуществительное», который наиболее полно отражает суть объекта исследования. Коротко очерчены морфологические свойства и синтаксические функции деесуществительного в предложении, значительное внимание сосредоточено на усложнении семантики предложения. На уровне текста проанализирован потенциал деесуществительного быть средством формирования коммуникативной перспективы, фокусировать внимание, конденсировано передавать ключевую информацию.

Ключевые слова: деесуществительное, семантика, синтаксическая функция, предложение, высказывание, текст, коммуникативная структура, информационная компрессия.

Summary

Ponomarenko K. V. Verb-noun as a Means of Information Compression for the Sentence and the Text.

The paper is a summary of the results of our previous developments in connection with the clarification of the term «verb-noun» that reflects the essence of the research object. The morphological properties of the verb-noun and its syntactic functions in the sentence are briefly defined, considerable attention is focused on the complication of the semantics of the sentence. At the textual level the potential to be a means of creating a communicative perspective, to focus attention, to provide key information in short is analyzed.

Keywords: verb-noun, semantics, syntactic function, sentence, utterance, text, communicative structure, information compression.

УДК 821.161.2-3

В. А. Просалова

ПРОБЛЕМА АВТОР – ГЕРОЙ У РОМАНИ ВІТАЛІЯ БЕНДЕРА «ФРОНТОВІ ДОРОГИ»

«Мистецтво не залежить від барви прапора над вежею міста»
Віктор Шкловський

Реферат. У реферованій статті застосовано біографічний метод дослідження для виявлення зв'язку між «біографічним» автором і головним героєм роману Віталія Бендера «Фронтові дороги» – Михайлом Мартюком. Актуальність статті зумовлена відсутністю літературознавчих досліджень про творчість українського письменника-експатріанта Віталія Бендера, необхідністю введення його доробку в науковий і читацький обіг.

Автором статті з'ясовано, що в основу роману «Фронтові дороги» були покладені події воєнного лихоліття, обґрунтовано подібність життєвих шляхів автора і героя, виявлено значний ступінь аутентичності твору, який написав свідок і учасник воєнних подій в умовах

свободи слова. Ця обставина дала можливість автору-творцю не прикрашувати зображених людей, а показувати їх в усій складності й неоднозначності ситуації, у сумнівах і ваганнях – усупереч вітчизняному офіційному дискурсу.

У статті підкреслюється, що Віталій Бендер не прагнув бути суддею зображених людей і подій, а лише свідком того, що відбувалося в роки Другої світової війни на окупованій ворогом території. Звернено увагу на амбівалентні взаємозв'язки «біографічного» автора і автора-творця, виявлено, що «біографічний» автор приховується у творі під чужим ім'ям. Водночас встановлено, що герой роману «Фронтові дороги» Михайло Мартюк сам стає автором, описуючи свою фронтову молодість.

Ключові слова: роман, автор, герой, автор-творець, наратор, хронотоп дороги.

Віталій Петрович Бендер – громадсько-політичний діяч, письменник, мемуарист, публіцист, журналіст, який друкувався під різними псевдонімами: В. Дончак, В. Токар, Ол. Райт, Студент, Л.Любава, Обсерватор, П. Р. Бендя тощо. Зв'язок між вигаданим і справжнім ім'ям та прізвищем встановити нелегко тому, що надто скупими виявляються біографічні відомості про цього прозаїка та інших письменників української діаспори, їхні родини, оточення, виховання... Лише знання всього корпусу матеріалів дозволить з'ясувати, як виник той чи інший псевдонім.

Чимала кількість прибраних імен (це спостерігається не лише у Віталія Бендера) підтверджує характерну для повоєнного часу тенденцію – приховати все, що пов'язано з попереднім – радянським – періодом життя. Причин для цього, як зауважував Ігор Качуровський, було достатньо: «хто задля особистої безпеки (були випадки викрадень і таємничих зникнень письменників), хто – щоб не наражати на репресії залишених членів родини» [7, с. 515]. У повоєнний час переміщені особи з нетерпінням чекали рішення репатріаційних комісій, щоб вирватися із залізних лещат на волю, ладні були їхати в далеку Австралію чи Бразилію, аби тільки уникнути повернення в Радянський Союз.

Віталій Бендер належав до покоління Другої світової війни. В укладеному Ігорем Качуровським реєстрі літераторів – представників цієї генерації – йому відведено чільне місце в колі Володимира Біляйва, Олекси Веретенченка, Олега Зуєвського, Олекси Ізарського, Володимира Кримського, Бориса Олександрівна, Леоніда Полтави, Миколи Понеділка, Михайла Ситника, Олександра Смотрича, Оксани Соловей, Яра Славутича, Остапа Тарнавського, Ганни Черінь, Володимира Шелеста та багатьох інших.

Мета цієї статті – виявити зв'язок між «біографічним» автором (за Михайлом Бахтіним), тобто Віталієм Бендером як реальною творчою особистістю, яка народилася в Україні, а реалізувалася вже за її межами, та головним героєм роману «Фронтові дороги» – Михайлом Мартюком, простежити збіги в долі автора та його персонажа, з'ясувати ступінь автентичності твору. «Поняття «А.» – як відзначає Юрій Ковалів, – вказує не лише на джерело конкретного твору як дійсну особу з відповідною долею, біографією, комплексом індивідуальних рис, рівнем таланту чи геніальності, а і на його присутність у ролі реального чи фіктивного образу А. в художньому творі» [8, с. 23]. Йдеться в цьому випадку про героя, наділеного багатьма рисами самого автора.

Актуальність цієї статті зумовлюється відсутністю ґрунтовних літературознавчих розвідок про життєвий і творчий шлях Віталія Бендера, необхідністю належного поцінування талановитого автора, який був твердо переконаний, що все написане про війну радянськими літераторами наскрізь фальшиве і тому намагався розкрити читачам правду про свій час і покоління, яке гартувалося і мужніло в роки Другої світової війни.

У статті на основі зіставлення біографії письменника та долі героя з роману «Фронтові дороги» завдяки біографічному методу дослідження виявимо збіги, що підтверджують автентичність твору, простежимо амбівалентні зв'язки «біографічного» автора та автора-творця. У цьому зв'язку важливою для розуміння особи автора є «Сповідь непоказної людини», що була написана Віталієм Бендером у 1988 році незадовго до смерті. Зароховуючи себе до непоказних людей, письменник згадує курйозні випадки, коли захоплені його художніми творами читачі ніяк не могли змиритися з його непримітною зовнішністю: «З щиросердечним усміхом я [тобто автор спогадів. – В. П.] простягаю йому [тобто читачеві. – В. П.] руку, але від нього ніякої зустрічної реакції. Критичним поглядом він споглядає всю мою постать, на його обличчі з'являється вираз, ніби йому хочеться сплюнути з пересердя...» [2, с. 15]. Ці згадки

підтверджують амбівалентність зв'язків «біографічного» автора й образу автора, що склався в уяві читачів.

З урахуванням того, що Віталій Бендер писав у «Фронтових дорогах» про добре знайомий життєвий матеріал, маючи вже значний досвід, необхідно брати до уваги й інші його твори («Станція Пугаловська», «Марш молодости»), проте в межах цієї статті обмежимося лише спостереженнями над цим романом, який ще не став предметом спеціальних літературознавчих студій у вітчизняній науці, хоч і привернув увагу письменників і читачів діаспори, зокрема Ростислава Василенка [3], Мар'яна Дального [6], Олексія Коновала [9] та інших. У монографії Віталія Мацька «Українська еміграційна проза ХХ століття» (2009) роман «Фронтові дороги» виявився обійденим увагою.

У романі відтворено події воєнного лихоліття, учасником яких був сам автор. У 1941 році вісімнадцятирічного Бендера, який після закінчення школи розпочав навчання в педінституті, було мобілізовано на фронт. Юнак під час війни був двічі поранений, зазнав гіркоти полону – і німецького, і радянського, що був не набагато кращим від ворожого, адже комісари не просто перевіряли полонених українців, а й допитували, вимагаючи зізнань у нескоених злочинах. «За ці п'ять днів, товаришу лейтенант, – зізнається лейтенантові Михайло Мартюк, – я дійшов до висновку, що у радянського бійця немає друзів ні тут, ні на тому боці. Там морять голодом, а тут з-під вій поглядають як на потенційного зрадника і можуть пустити «врозход» просто, щоб доказати собі й вищим чинам, що і вони роблять корисний внесок до боротьби...» [2, с. 254]. Такі сміливі звинувачення на адресу радянського командування могли з'явитися лише в демократичній країні.

Роман «Фронтові дороги» був написаний у вісімдесятих, а опублікований у 1987 році і знайшов чимало прихильників з-поміж емігрантів, які творили свій образ автора, що не збігався з реальним. Зовні непоказному, Віталію Бендеру доводилося бути свідком того, як читачі уявляли його високим, статним красенем і не хотіли сприймати таким, яким він був насправді, нерідко «приписували» іншим авторам його твори, що зацікавили їх. «Фронтові дороги» складаються з прологу, сорока двох відносно самостійних нарисів («Розгром», «Ненависть», «Втеча», «Хороші люди», «Як співає Катюша» та ін.), що відтворюють події у хронологічній послідовності, та епілогу.

«Намір написати цю книгу [тобто «Фронтові дороги». – В. П.], – зізнавався Віталій Бендер, – я виношував довго, бо хоч остання війна прокотилася вогненным смерчем по нашій землі із заходу на схід, а потім назад, на еміграції майже не появилось детальніших описів перебування українців у Червоній Армії» [2, с. 217]. Пережите в роки війни не забувалося, лишало глибокий слід у душі, тому потребувало художнього осмислення: крізь події власного життя в романі простежувалися долі багатьох українців, кинутих у вир війни, затиснутих між ворожими арміями. «Намагався схопити кусок звичайного, ординарного життя молодої людини перед фатальним днем, – згадував автор у листі до Мар'яна Дального, – і ефект несподіваного удару, коли, з одного боку, залишився обрубок, як відсічена капуста, а з другого – невідоме, тривожне завтра...» [5, с. 496].

Автор – на відміну від тенденційних, лакувальних творів радянських письменників – розповідає, не приховуючи хвилин слабкості, не ідеалізуючи співвітчизників, які після відступу радянських військ насторожено сприймали їх повернення, намагалися взяти реванш за заподіяні кривди, скаржилися і доносили навіть на своїх найближчих сусідів тощо.

У пролозі зазначається, що у творі йдеться про фронтові будні, важкі дороги, від яких назавжди залишився зуд у ногах. «І досі вони [тобто дороги. – В.П.] мені сняться, і досі скрикую, проснувшись. На тих дорогах ми передчасно посивіли й постаріли. На тих дорогах канула наша юність і пурхнула в безвість молодість» [2, с. 219]. Дорога в романі символізувала відірваність від рідної хати, бездомність, місце, де вирішувалися людські долі. Невипадково герой почувався краще, коли розпізнавав знайомі місця, зустрічав своїх земляків, і зовсім інакше, коли потрапив до Росії, де все здавалося йому чужим. Дорога служила своєрідною межею між «своїм» і «чужим» простором: «Ну що ж, прощай, червоне пекло! / Добридень, пекло нове, невідоме...» [2, с. 465]. Так оцінює герой відступ радянських військ.

Автор був одним із тих, кому довелося відступати з України, тих тисяч «мовчазних, голодних, худих, блаженко зодягнутих, а ще гірше озброєних» [2, с. 219] вояків, які за гучними заявами радянських командирів розпізнавали вдавну браваду чи звичайнісінький страх перед смертю. Насаджувані в радянському суспільстві догми викликали неоднозначну реакцію в

людей, проте більшість із них намагалася, щоб не накликати біди на себе і родину, відмовчатися – такий висновок випливав із зображеного Віталієм Бендером.

Пережите біографічним автором у 1941-1943 роках – відступ, поранення, контузія, полон – відтворюється автором-творцем із відстані часу: «Доля, доля вояцька... Вередлива, примхлива. Химерна. Що ось тепер я пишу оці нариси, що мені назбиралося вже понад 60, що я знайшов супутницю життя і виростив дітей, що більш-менш влаштувався незгірше, хай і на чужині – все це було передрішене примхою Долі ще тоді, отого пекельно-закуреного літа 1942 року...» [2, с. 402]. Враження воєнного часу, отож, пропускаються крізь фільтр пам'яті, що вносила свої корективи, адже відтоді минуло майже чотири десятиліття. Важливим у цьому плані є спостереження Михайла Бахтіна про те, що автор-творець дозволяє «розібратися в авторі-людині» [1, с. 317], однак ці іпостасі автора не слід змішувати. Авторська індивідуальність неминуче виявляється у творі – у відборі життєвого матеріалу, характері його осмислення. Письменник, щоб захистити власне біографічне «я» від читача, нерідко залишає у творі свого посередника.

Віталій Бендер не був у цьому плані винятком, бо намагався показати себе як іншого, змінював прізвиська людей, з якими зустрічався й описував у творах, відкривав завісу того, що лишалося забороненим для радянських літераторів. Ідеться про бездарне керівництво військового командування, жакливі наслідки німецької окупації, збайдужіння людей до всього, крім власного життя¹.

«У «Фронтових дорогах», як і в «Станції Пугаловській», – зауважував Віталій Бендер, – нема нічого вигаданого, всі нариси оперті на фактах...» [2, с. 217]. Проте прізвисько головного героя, як зізнавався автор у листі до Мар'яна Дального від 29 липня 1983 року, не було його справжнім. Аутентичність не сковувала письменника: з плином часу окремі враження стерлися з пам'яті, інші – набули чіткіших обрисів, закарбувалися назавжди. Сам Бендер зізнавався: «І чомусь всього того, лихого і втішного, що було і що кануло в Лету, дуже жаль. Бува, спомини так охоплять тебе, що й просльозишся. Мабуть, не так жаль всього пережитого, як молодости, яку ми залишили чи розгубили на тих далеких дорогах» [2, с. 465]. Позиція «позазнаходження» автора щодо героя зумовлена необхідністю побачити самого себе з позиції «іншого» [1, с. 26]. У романі герой стає автором, бо занотовує фронтові подробиці, що йому можуть знадобитися в подальшій творчій діяльності.

Автора в романі репрезентує Михайло Мартюк, який у перші дні війни потрапив на фронт і незабаром усвідомив, що їх учили не тому, чому слід би насамперед було навчити з урахуванням реальної ситуації. На початку війни доводилося масово відступати, а не воювати, бо необстріляні бійці, яких не підготували і належним чином не озброїли, не могли протистояти добре підготовленій гітлерівській армії, бійці якої намагалися не залишати своїх людей у біді. Ця деталь суперечила культивованому в радянській літературі образу ворога, якого прийнято було очорнювати. Неупередженість оцінок, прагнення розібратися в усьому, що відбувалося, характерні для письменника, який, однак, не брав на себе функції судді, а лише свідка тих подій.

Михайло Мартюк у роки війни швидко мужнів: із необстріляного юнака став відважним артилеристом, сержантом. Поранений, він виявляє волю до життя, кмітливість у боротьбі з обставинами. Його підтримує віра в людей, кохання до Ірини Ірець, яка сприймає і кохає його таким, яким він був: мрійливим, несміливим, нерішучим. / Ці риси із часом зазнали змін. / Отож, шістдесятирічний автор у романі «Фронтові дороги» повернувся у своє минуле і відтворив його на основі набутого з роками досвіду: життєвого і творчого.

Наратором постає творча особистість, яка відчуває красу слова, прагне зафіксувати ритм свого неспокійного часу, віднайти найбільш відповідні для ситуації засоби вираження. Михайло Мартюк не лише веде щоденник, а й пробує свої сили в ліриці. «Мій щоденник лежав перед ним [тобто перед комісаром. – В. П.], він ліниво його перелистувал, часом зупиняючись на сторінці трішки довше, грав, одне слово, комедію. бо вже це він прочитав ще до обіду.

¹ «Десь там, в глибині душі, не згасає лише жагуче бажання пережити це пекло і знову повернутися в рідні сторони з перемогою чи без неї... Лише б вернутися, почати життя заново...» [2, с. 416].

– А ти маєш талант. Все стисло, ясно, і мова подекуди навіть соковита. А ти по-російському хіба не вмієш?

– Вмію. Але, товаришу комісар, я виростав серед української мови, чотири роки вчився лише українською мовою. То ж нею писати мені, зрозуміло, легше...

– Та ж певно! – погодився він охоче. – Це я так, з невинної курйозності. Українська, російська, яка різниця? Справа не в мові, справа у змісті» [2, с. 308].

Комісар виховує бійців, радить Мартюку писати про романси, кумедні витівки бійців, але обов'язково обходити увагою труднощі фронтового життя: «Але на все треба дивитися об'єктивно, а в тебе скрізь суб'єктивізм і молодечий егоїзм. Явища й справи треба розглядати з державного, а не особистого кута зору» [2, с. 309]. Суб'єктивізм тлумачився як відхід від насаджуваних у суспільстві стереотипів, які, хоч артикулювалися, проте не переконували. «Відвертість і щирість емігранта, що живе на поселенні в демократичній країні, не може за морально-політичними наслідками зіставлятися з відвертістю і щирістю підневільного митця» [4, с. 250], – небезпідставно зауважив Роман Гром'як, маючи на увазі репресивні акції проти інакодумців у Радянському Союзі.

Особистий досвід Віталія Бендера як учасника бойових дій служив автентичним джерелом художнього твору. «В такій ситуації автобіографічне письмо стає потужним засобом самоспостереження, виконує терапевтичну функцію, дає змогу принаймні частково винести приховані й притлумлені конфлікти та травми назовні, стати самому собі психоаналітиком і сповідником» [8, с. 352]. У юності скромний і несміливий Віталій Бендер не наважився б висловитися так, як у поважному віці загартований випробуваннями письменник: «Можливо, це занадто амбітно з мого боку, але цю книгу я писав як для сучасників, так і для грядущих поколінь, бо сторінки творів на цю тему, що з'явилися в УРСР, дуже односторонні, а часто – наскрізь фальшиві» [2, с. 217]. Письменник прагнув показати правду – всупереч офіційній інтерпретації подій в Україні.

Віталій Бендер устами свого alter ego підкреслює, що хвилюється про долю своїх героїв, тобто акцентує автентичність зображеного. «Хотілося б також дізнатися, як повелося молодшому лейтенанту Грудьку, Миколі Штаху й Володимиру Кусю, та чи пережили війну Стручко й Сазонов і чи повернувся безногий Федя до своєї добродійки Маланки. Хотілося б знати про почування й думки того старого донського козака під німцями» [2, с. 466]. З урахуванням того, що герої роману мали реальних прототипів, доводиться визнати автентичність зображеного, однак персонажів художнього твору не слід розглядати як копії реальних людей, адже на їхньому сприйнятті позначилася авторська суб'єктивність, зумовлена світоглядом, життєвим досвідом, внутрішнім станом. Крім того, необхідно враховувати і такий чинник, як час, який відсіював другорядне, лишав найголовніше, вгамовував біль утрат рідних і близьких.

«Біографічний» автор, тобто Віталій Бендер, був свідком і учасником воєнних подій, автор-творець зображував їх із часової дистанції – очима досвідченої людини. Взаємини між «біографічним» автором і автором-творцем виявилися амбівалентними, бо творча особистість приховується в романі під чужим іменем, маскує свою іншність та інакшість.

Перспективи подальших студій над творчістю Віталія Бендера полягають у дослідженні його творчого доробку в повному обсязі, в зіставленні його художніх творів із тематично подібними літературними текстами письменників діаспори, Романа Колісника зокрема, а також тих літераторів, які писали про Другу світову війну в Україні. Різні ракурси бачення воєнних буднів дозволять розкрити події того часу багатоаспектно, у всій повноті й неоднозначності оцінок.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров, прим. С.С.Аверинцев и С. Г. Бочаров / Михаил Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
2. Бендер В. Марш молодости / Віталій Бендер. – К.: Юніверс, 2005. – 883 с.
3. Василенко Р. Ех, дороги... // Життя в гримі та без (шляхами діаспори): Мемуари, поезії, публіцистика / Ростислав Василенко. – К. : Рада, 1999. – С. 366-369.
4. Гром'як Р. Еміграція і художня література: грані, проблеми і методи дослідження / Роман Гром'як // Гром'як Р. Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 247-251.

5. Дальний М. Вибране листування з Віталієм Бендером / Мар'ян Дальний // Дальний М. (Горгота) Вибране: Люди – події – коментарі. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 491-502.

6. Дальний М. Прощай, Віталію-друже! / Мар'ян Дальний // Дальний М. (Горгота) Вибране: Люди – події – коментарі. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – С. 230-232.

7. Качуровський І. В. Покоління Другої світової війни в літературі української діаспори / Ігор Качуровський // Променисті силуети: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – С. 514-531.

8. Ковалів Ю.І. Автор // Літературна енциклопедія / Автор-укладач Ковалів Ю. І. – Т. 1. – К.: Вид. центр «Академія», 2007. – С. 23-25.

9. Коновал О. Жив з Україною в серці / Олексій Коновал // Бендер В. Марш молодости. – К.: Юніверс, 2005. – С. 5-9.

10. Констанкевич І. Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс. Монографія / Ірина Констанкевич. – Луцьк: Вежа-Друк, 2014. – 420 с.

Аннотація

Просалова В. А. Проблема автор – герой в романе Виталия Бендера «Фронтовые дороги».

В статье выявлено связь между «биографическим» автором и главным героем романа Виталия Бендера «Фронтовые дороги» – Михаилом Мартюком, определено, что в основу этого произведения легли события военного времени, обосновано сходство жизненных путей автора и героя, акцентировано значительную степень аутентичности произведения, написанного очевидцем военных событий

В статье подчёркивается, что В.Бендер не стремился быть судьёй, а лишь свидетелем происходившего. Обращено внимание на амбивалентные взаимоотношения «биографического» автора и автора-творца, отмечено, что «биографический» автор скрывается в романе под чужим именем. Герой романа «Фронтовые дороги» сам становится автором, описывая свою фронтовую молодость.

Ключевые слова: автор, герой, автор-творец, нарратор, роман, хронотоп дороги.

Summary

Prosalova V. A. The problem “the author – the character” in the novel “Front-line roads” by Vitaly Bender.

The article reveals the connection between the “biographical” author and Michael Martyuk, the main character of the novel “Front-line roads” by Vitaly Bender. It is determined that events during the war serve as the the basis of this work. The life paths of the author and the character are similar, which is confirmed in the paper. A considerable degree of authenticity of the work, written by the witness the war events, is emphasized in the paper.

The article underlines that V.Bender doesn't strive for being a judge, but only a witness of the current events. Attention is drawn to the ambivalent relationship between the “biographical” author and the author-creator; it's noted that the “biographical” author is hidden under an assumed name in the novel. The character of the novel “Front-line roads” becomes the author, describing his frontline youth.

Keywords: author, character, author-creator, narrator, novel, chronotop of the road.